

DOI: 10.36719/AEM/2007-2019/49/80-81

Günel Bağır qızı Bağirova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

gunel.baqir@gmail.com

ƏQLİ CƏHƏTDƏN GERİ QALAN UŞAQLARIN SOSIAL-MƏDƏNİ İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: əqli gerilik, sosial-mədəni inkişaf, emosional-iradi sfera, nitq, sosial-perseptiv vərdişlər

Key words: mental retardation, socio-cultural development, emotional and spatial field, speech, social and perspectives

Ключевые слова: умственная отсталость, социокультурное развитие, эмоционально-сферическая сфера, речь, социально-перспективные навыки

Əqli cəhətdən geri qalan uşaqları öyrənən tədqiqatçıların əksəriyyəti bu kateqoriyadan olan uşaqlarda sosial-mədəni inkişaf çətinliklərini ünsiyyət tələbatlarının formalaşmasının mürəkkəbliyi ilə əlaqələndirirlər. Bu uşaqlar digər uşaqlarla, hətta öz yaxınları ilə ünsiyyətə maraq göstərmirlər. Digər uşaqlarla qarşılıqlı fəaliyyət tələbatının olmaması onlarda kommunikativ və sosial vərdişlərin formalaşmasını xeyli çətinləşdirir. Lakin əqli cəhətdən geri qalan uşaqların sosial inkişafının xüsusiyyətlərini aşkarlamaq üçün mütləq onların erkən ontogenez mərhələsini araşdırmaq lazımdır. Əqli cəhətdən geri qalan 3-4 yaşlı uşaqlar demək olar ki, köməksiz olur, onlarda ən sadə özünəxidmət, sanitariya-gigiyenik vərdişlər formalaşmamış olur, onlar kənardan kömək olmazsa, müstəqil yemək, soyunmaq, yuyunmaq və s. bacarmırlar. Uşaqlar böyüklərlə, öz həmyaşıdları ilə ünsiyyətə girmirlər. Bu onların çoxunda təkcə nitqin inkişafından geri qalması və ya heç olmaması ilə deyil, həm də verbal öncəsi mərhələdə ünsiyyət formasının məsələn, uşaqla böyüklərin birgə uşaqların əksəriyyətində situativ-şəxsiyyət və emosional ünsiyyət pozulması böyüklərlə birgə əşya və əşya-oyun fəaliyyəti prosesində meydana çıxan situativ-işçi əlaqələrinin, həmçinin situativ-işçi əlaqələrinin yaranmaması bağlıdır. Bu xüsusiyyət daha çox uşaq evindən və ixtisaslaşdırılmış körpələr evindən məktəbə daxil olan, ana nəvəsi və yaxınları ilə kontaktı olmayan uşaqlarda özünü göstərir. Əqli cəhətdən geri qalan uşaqlarda nitqdən öncə və nitqli ünsiyyət mexanizmlərinin qurulmaması praktik fəaliyyətdə ondan kifayət qədər ziyələnməməsi ilə sıx bağlıdır.

Məlumdur ki, ünsiyyətin müxtəlif formaları aparıcı fəaliyyət növünün xarakterinin dəyişməsinin təsiri altında baş verir. Əqli gerilikli uşaqlarda əşya fəaliyyətindən başlamış bütün fəaliyyət növlərinin kobud inkişafsızlığı özünü göstərir. Əgər normal inkişaf edən həmyaşlarında həmin yaşda böyük oyun təcrübəsi və nitq inkişafı müşahidə olunursa, əqli cəhətdən geri qalan uşaqlar göstərilən yaşda ancaq oyuncaqlarla yeni-yeni tanış olur və elementar ifadələrə malik olurlar. Əqli cəhətdən geri qalan uşaqlarda bu yaşda məhsuldar fəaliyyətdən söz belə gedə bilməz. Belə ki, onlarda şüurlu, məhsuldar nəticə almağa yönəlmiş fəaliyyət yalnız manipulyativ-prosessual olur. Əgər normal inkişaf edən həmyaşıdlarında öz fəaliyyətlərində böyüklərə ehtiyacları olduğu zaman çox zaman əqli cəhətdən geri qalan uşaqlarda əşyalarla müxtəlif manipulyativ fəaliyyət zamanı onların böyüklərlə ünsiyyətə tələbatları olmur. Kiçik yaşlı əqli cəhətdən geri qalan uşaqlarda fəaliyyətin məhsuldarlığı, həm də fəaliyyət prosesində davranışının primitiv səviyyəsi onlarda intellektual pozulmalarla yanaşı, həm də fəaliyyətin emosional affektiv komponentlərinin də geri qaldığını göstərir. Bu isə təlim fəaliyyətinin təşkilində korreksiya-tərbiyə işinin metod, vasitə və üsullarının seçilməsi və tətbiqində nəzərə alınmalıdır. Əqli cəhətdən geri qalan uşaqların sosial-mədəni inkişafının təhlili zamanı nəzərə almaq lazımdır ki, ünsiyyət vasitə və üsulları arasında aparıcı rol nitq, xüsusi ilə də onun emosional-ifadəliliyi və ya ekspressiv funksiyası oynayır. Baş beyin qabığının üzvü zədələnməsi nəticəsində koqnitiv fəaliyyət pozulmasının spesifik xüsusiyyətləri, həm də əqli cəhətdən geri qalan uşaqlarda ali psixi funksiyaların çatışmazlığı digər insanların emosional vəziyyətinin qavranılma çətinliyini yaradır. Onlarda bununla bağlı şəxsiyyətlərarası ünsiyyət prosesində insanların adekvat olmayan qavranılmasını meydana gətirir və uşağın sosial inkişafını xeyli çətinləşdirir. Normal intellektli uşaqlarda sosial-perseptiv inkişafın dinamikasını yeni sosial-perseptiv səviyyəyə keçid kimi xarakterizə etmək olar. Əqli cəhətdən geri qalan uşaqlarda isə dinamika yalnız kompensator xarakteri, yəni psixoloji mənə həcminin artması ilə izah etmək olar. Kollektivdə sosial status və birgə fəaliyyətdə iştirakına şəxsi qiymət səviyyəsi sosial-perseptiv vərdiş və bacarıqların inkişafına təsir göstərir. Uşağın ətraf aləmlə qarşılıqlı münasibətlər sistemi ilk öncə ailədə formalaşır. Buna görə də ünsiyyətin qavranılması və dərk edilməsi uşağın erkən mərhələdə böyüklərlə kifayət qədər və sabit fiziki əlaqələri və məktəbəqədər və məktəb yaşında özləri ilə böyüklər arasında onlardan optimal istifadə ilə müəyyənləşir. Əqli cəhətdən geri qalan uşaqlarda ünsiyyət xüsusiyyətlərinin

araşdırılması göstərir ki, bütövlükdə əqli cəhətdən geri qalan uşaqlar situasiyaya müvafiq, cəmiyyətin qəbul etdiyi norma və qaydalara uyğun ünsiyyət vasitələrindən istifadə edirlər, lakin bu çox nadir halda, yalnız xüsusi təlim şəraitində mümkündür. Əqli cəhətdən geri qalan uşaqların şəxsiyyətlərarası münasibətində dostluq və yoldaş seçimi, bundan əlavə müxtəlif ünsiyyət formalarının formalaşmasında da müəyyən çətinliklərlə özünü göstərir. Belə ki, normal inkişaf edən məktəb yaşına qədər yaşlı uşaqlarda qeyri-situativ idraki ünsiyyət yarandığı halda, əqli cəhətdən geri qalanlarda ünsiyyətin situativ-işçi forması saxlanılır.

Beləliklə də, əqli cəhətdən geri qalan uşaqlarda sosial-mədəni inkişafın mürəkkəbliyi aşağıdakı xüsusiyyətlərlə müəyyənləşir:

1. Ünsiyyət tələbatının formalaşmaması;
2. Ünsiyyət vasitələrinə (nitq və sosial - perseptiv vərdislərə) yiyələnmədə çətinliklər;
3. Sosiallaşmanın (sosial norma və qaydaların mənimsənilməsi və şəxsiyyətin əxlaqi-mənəvi sahələrinin formalaşması) mürəkkəbliyi;
4. Emosional -iradi sahə pozulmaları və özünütənzimin kifayət qədər olmaması.

Ədəbiyyat:

1. Hüseynova N.T..İntellektual inkişafı ləngiyən uşaqların pedaqogikası Bakı.,2017
2. Hüseynova N.T.,Aslanova S.R. Xüsusi psixologiya. Bakı., 2018. I və II cild
3. Исаев Д.Н. Умственная отсталость у детей и подростков. – СПб.: Речь, 2003.
4. Обучение детей с нарушением интеллектуального развития / под ред. Б.П. Пузанова. – М.: Академия, 2001

Features of socio-cultural development of mentally retarded children

Summary

Most researchers who study children with intellectual disabilities associate the difficulties of social and cultural development of children in this category with the complexity of communication needs. These children are not interested in communicating with other children or even with their relatives. Lack of interaction with other children makes it difficult to develop communication and social skills. However, to identify the features of the social development of mentally retarded children, it is necessary to study their early phase of ontogenesis. Children with mental retardation are almost helpless, they do not have simple self-care, there are no hygienic habits, they can eat, dress, wash, etc. Without outside help, they cannot. Children do not communicate with adults and peers. This happens not only in many cases, but also in the preverbal phase of communication, for example, when situational-personal and emotional disorders occur in most children and adults in the process of doing things and objects with adults, non-existence of business relations, as well as situational-labor relations.

Особенности социокультурного развития умственно отсталых детей

Резюме

Большинство исследователей, которые изучают детей с ограниченными интеллектуальными возможностями, связывают сложности социального и культурного развития детей этой категории со сложностью потребностей в общении. Эти дети не заинтересованы в общении с другими детьми или даже со своими родственниками. Отсутствие взаимодействия с другими детьми затрудняет развитие коммуникативных и социальных навыков. Однако для выявления особенностей социального развития умственно отсталых детей необходимо изучить их раннюю фазу онтогенеза. Дети с умственной отсталостью почти беспомощны, у них нет простого самообслуживания, нет гигиенических привычек, они могут есть, одеваться, стираться и т. Д. Без посторонней помощи они не могут. Дети не общаются со взрослыми и со сверстниками. Это происходит не только во многих случаях, но и в довербальной фазе общения, например, когда ситуативно-личностные и эмоциональные расстройства возникают у большинства детей и взрослых в процессе выполнения дел и предметов со взрослыми. несуществование деловых отношений, а также ситуативно-трудовых отношений.

Reyçi: dos. T.H.Ağayeva